intenció i el fruit principal del seu article ha estat reunir informació codicològica i historiogràfica que fins ara no s'havia tingut en compte, amb l'ajut i la discussió de la qual serà possible, *a*) corregir i enriquir textos fonamentals, *b*) posar en relació tradicions diversificades de passionaris per veure com s'articulen entre ells o si són o no independents entre ells i en quin grau, *c*) datar millor els inicis i la difusió del culte eulalià. En sengles annexes són publicats el text crític del relat de la translació, collacionant els tres testimonis ja coneguts abans i utilitzats en l'edició de Fàbrega Grau, i els altres sis aportats per Peloux (p. 211-217); també és editada críticament la versió abreviada del relat transmesa en dos manuscrits tardo-medievals: Arxiu Capitular de Lleida, ms. RC 36, f. 406v-407 (s. XIV), i Lleida, Museu, ms. 825, f. 393v-394r (s. XV). Després de l'edició dels textos, són reproduïts fotogràficament el recto i el verso dels dos fragments vigatans.

Després de la lectura de l'article, hom té la impressió que Fernand Peloux no ha pas dit l'última paraula en aquestes pàgines del volum XXIX de la «Miscel·lània Litúrgica Catalana». És ben possible i en tot cas seria desitjable que l'autor arrodonís les seves recerques en les diverses direccions apuntades en aquest treball, o almenys en algunes d'elles. A partir de l'estudi minuciós d'un fragment de manuscrit vigatà han estat suscitats un munt de problemes referents a santa Eulàlia de Barcelona i al(s) passioner(s) relatius als sants hispànics. Alguns d'aquests problemes s'havien pogut considerar solventats i, en canvi, a partir d'ara es manifesten freturosos d'anàlisis més acurades; altres problemes són nous de trinca. Què més es podia demanar de l'estudi d'un fragment de manuscrit del segle XI conservat a Vic?

Jaume DE PUIG I OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

M. Teresa FERRER MALLOL, Manuel RIU I RIU (dir.), Pere BENITO I MONCLÚS (estudis), Pilar SENDRA I BELTRAN, Carles VELA I AULESA (corpus doc.), Rafael GINEBRA I MOLINS, Roberto PILI i Esther REDONDO GARCÍA (col.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana. Volum I.1. Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213,* Barcelona, IEC – Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXXXIII, 2009, 503 p.;

M. Teresa FERRER MALLOL, Manuel RIU I RIU (dir.), Nikolas JASPERT, Manuel RIU I RIU i Carles VELA AULESA (estudis), Carles VELA AULESA (corpus doc.), Pere BENITO I MONCLÚS, Rafael GINEBRA I MOLINS, Teresa HUGUET-TERMES, Roberto PILI i Pilar SENDRA I BELTRAN (col.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana. Volum I.2. Tractats i negociacions diplomàtiques amb els regnes peninsulars i l'Àndalus (segle XI-1213),* Barcelona, IEC – Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, CVI, 2018, 526 p.

El primer d'aquests volums l'obren unes paraules de la malaguanyada Maria Teresa Ferrer Mallol i del també malaguanyat doctor Manuel Riu, molt benvingudes, perquè trenquen una situació anòmala, aclaparadorament allargada en el temps: «Aquest llibre és el primer resultat d'un projecte de recerca de llarga durada de l'Institut d'Estudis Catalans... L'objectiu d'aquest projecte és publicar, en edició crítica, els tractats internacionals de Catalunya i després de la Corona d'Aragó i també els documents de nego-

ciació diplomàtica» (p. 9). Que l'Institut emprengui projectes de llarga durada pertany a la seva essència, i que el primer gran projecte de llarga durada de la Secció Històrico-Arqueològica, coronada la *Catalunya Carolíngia,* esguardi la diplomàcia catalana és una notícia de primer ordre. D'antuvi, perquè el terreny historiogràfic català en la matèria és erm. Segon perquè, si Catalunya recentment ha pogut ésser considerada «el nord del sud», és imprescindible estudiar com s'ha gestionat històricament una tal situació geogràfica. Per a fer un balanç objectiu de la situació res tant oportú com la col·lecció críticament editada dels documents diplomàtics que la poden documentar.

La història de l'IEC avisa que els seus projectes ambiciosos han estat fatídicament contrariats per la situació política, quan aquesta s'ha enverinat. També avisa que malgrat els enverinaments, l'IEC ha estat capaç de sortir-se amb la seva, a un preu alt en temps i en esforç personal, cal reconèixer-ho, però se n'ha sortit. En aquests moments cal esperar que el bon propòsit de la Secció Històrico-Arqueològica es mantindrà al preu que sigui, per les raons exposades en la *introducció* al volum per Teresa Ferrer i Manuel Riu.

El projecte, cal dir-ho, és complicat, com tots els grans projectes. I presenta més d'una semblança, en la seva gènesi, amb el que fou el projecte de la *Catalunya Carolíngia.* Quan es va dissenyar (1996), el projecte d'aquesta *Catalunya diplomàtica* volia ésser una edició crítica dels tractats internacionals de Catalunya i de la Corona d'Aragó, «amb introduccions davant de cada tractat per analitzar-ne el contingut i unes introduccions generals no gaire llargues destinades a presentar l'evolució de les relacions amb cadascuna de les àrees estudiades» (p. 10). També Abadal havia fet precedir l'edició dels documents corresponents als comtats de Pallars i Ribagorça amb l'estudi històric d'aquells comtats. En el cas de la *Catalunya Carolíngia,* a partir del volum IV els documents es van editar sense cap estudi històric global dels comtats als quals es referien, per moltes raons, entre d'altres per l'abundància i varietat de la documentació i també perquè la unitat comtal per ventura no era la unitat historiogràfica més adequada per a estudiar aquella societat. En els volums que ens ocupen la idea d'estudiar individualment tractat per tractat ha estat desestimada i s'ha preferit regestar tot el corpus documental, fent-lo precedir d'«un estudi detallat de les relacions amb cadascuna de les àrees estudiades, incloent-hi l'anàlisi detallada de cada tractat, fins i tot amb la identificació, si és possible, dels personatges que hi apareixen, tant ambaixadors i negociadors com testimonis» (p. 10).

Establert un criteri metodològic pel que fa als documents, calia delitimitar l'àrea temporal de la recerca. Això va exigir esforç, perquè havent partit de la idea de començar a publicar els documents del segle XII endavant, al final s'ha rectificat i s'hi han inclòs els del segle XI. Perquè havia estat desestimada la documentació del segle XI? Per la força del corrent historiogràfic que veia en la documentació d'aquest segle gairebé de forma exclusiva l'apoteosi de la implantació de les relacions feudals, concretada en el pacte de vassallatge. Una anàlisi més fina, més atenta als fets, ha permès detectar que darrere certs juraments de vassallatge hi havia uns pactes que superaven la relació feudal senyor-vassall, puix que eren pactes contra un tercer: es tractava, doncs, d'aliances, i malgrat la formulació en termes feudals, la documentació havia d'ésser esguardada com una escriptura de pactes, és a dir, de tractats autèntics, encara que per la força de les circumstàncies els tractats prenguessin la forma o l'*acoûtrement*, per dir-ho en francès, de pactes feudals.

A part de dilatar la publicació dels primers resultats del projecte, la inclusió del segle XI va exigir multiplicar la recerca de fonts documentals, la crítica de les ja

publicades, i els desplaçaments de rigor cap als arxius poc explorats que encara podien fornir material. Tot el procés està ben explicat en la introducció, amb els noms i cognoms de tots els que hi van prendre part.

El material s'ha organitzat i distribuït en dos volums perfectament simètrics. En el primer, i no és casual, s'ha aplegat la documentació i els estudis referents a les àrees del nord i de l'est de Catalunya: Occitània i Provença, Gènova i Pisa. En el segon, la roda gira cap a l'oest i cap al sud: Hispània i Al-Àndalus. Les quatre direccions constitueixen l'àrea geogràfica i històrica del que serà la política exterior medieval catalano-aragonesa, ampliada progressivament cap al Mediterrani central i oriental, amb poques relacions directes amb l'Imperi. Aquest caurà tard sobre Catalunya, com a resultat de la política matrimonial dels Reis Catòlics, ja en ple Renaixement, després de la caiguda de Constantinoble, de la descoberta d'Amèrica, dels inicis de la Reforma, de la desclosa d'un altre mon, que relegarà el Mediterrani a papers secundaris.

La lectura dels quatre grans capítols que constiutueixen la substància dels dos volums, és a dir, l'estudi del paper jugat per la Catalunya naixent a Occitània i al Llevant fins a Pisa, a la Hispània cristiana i a l'Àndalus, bo i seguint *pedetemptim* la documentació exhumada, convenç pel seu rigor, i la prova n'és que els panorames històrics dibuixats són coherents amb i superen la bibliografia que s'ha anat publicant des del darrer terç del segle XX fins avui sobre aspectes parcials i concrets de l'acció dels catalans fora de Catalunya en el moment de la desclosa de la nació. Prudentment, en el volum és ofert, com hem vist, un «estudi detallat de les relacions amb cadascuna de les àrees estudiades». En resulten, doncs, quatre estudis, encara no un estudi general i unificat, que ara serà possible i gosaria dir imprescindible d'emprendre. Bo i dividida la matèria en quatre capítols, hom percep clarament que la Catalunya naixent juga tots els papers al seu abast, és a dir, que surt a la batalla històrica amb decisió.

Però per ventura l'acció diplomàtica d'aquella Catalunya no és la que imaginaria un català del nostre temps. Després de la lectura dels quatre capítols, s'imposa una conclusió de caràcter peremptori: Catalunya comença el seu camí quan el poder carolingi s'esbrava i acaba dissolent-se, i el consolida quan s'esfondra el califat andalusí. La primera ensulsiada provoca la presa del poder i del regiment de la societat per part dels poders comtals autòctons; la segona permet l'arrencada econòmica gràcies a les paries provinents de les taifes andalusines. Dues potències s'esfondren i donen pas a una constel·lació de societats noves, que amb el temps esdevindran nacions estructurades. Les relacions de complicitat i de competència, de parentius encreuats i d'enfrontaments bèl·lics continus que caracteritzaran els segles XI i XII al sud de la Gàl·lia i al nord d'Hispània són d'una complexitat que mareja. Mèrit dels dos volums és no haver-la amagada rere abstraccions i simplificacions ideològiques. Per això també s'ha atorgat un paper important a la prosopografa, sense anar més enllà de les dades fornides pels documents. La informació prosopogràfica recollida en l'índex serà d'un gran ajut per als estudiosos del període que inmancablement vindran. És sobre la base dels fets documentats i ben explicats, sense amagar-ne les contradiccions, les limitacions i els sense-sentit que l'historiador ha de formular escrupulosament els seus judicis.

La lectura dels dos volums convenç, una vegada més, del fet que la història és discontínua i ondulant. Si queda clar, per exemple, que el camí de Catalunya a Occitània va prenent un sentit ascendent de consolidació, és espectacular com totes les energies dedicades a bastir l'hegemonia catalana en aquell espai s'esfondren a Muret en un sol dia, sense rectificació posterior possible. La discontinuïtat històrica es percep també

en els moviments de les societats del sud del Pirineu si els comparem amb els de les societats del nord. El món hispànic és un magma incert, ple de guerres, on un dia es guanya una batalla i al cap de poc se'n perd una altra, on les aliances van i venen, on els castells ara són de l'un ara de l'altre, malgrat les treves pactades, els hostatges intercanviats, els renys i els encoratjaments de l'Església. Els segles XI i XII es caracteritzen amunt dels Pirineus per l'equilibri —més teòric que real, cal dir-ho— dels poders imperial i papal. No és que hi faltin tensions, guerres i enfrontaments; ara bé, en aquella part d'Europa els fets basculen entre poders diríem auctòctons i, en major o menor mesura, acceptats. A Hispània el fenomen andalusí introdueix una variant distinta, susceptible de constituir una amenaça decisiva: Almansur, els almohades. Pirineu amunt els estats cristians hispànics van ser blasmats contínuament per les potències cristianes a causa dels seus tractes descarats amb els musulmans: lluitaven per a ells, cobraven les paries, no tenien ganes explícites de conquerir llurs terres, etc. Tota aquesta complexitat queda exposada i perfectament aclarida en l'estudi dels tractats donats a conèixer en els dos volums.

A parer nostre i pel que fa a l'acció intel·lectual de l'IEC, el programa tan ben encetat en aquesta aportació documental i en els estudis que la flanquegen hauria de tenir una continuïtat estricta en termes temporals. S'ha format un equip d'estudiosos, s'han explorat arxius, s'ha reunit una bibliografia pràcticament exhaustiva: és un aplec d'una riquesa excepcional. La societat catalana amb el temps ha anat rebent de l'IEC aportacions fonamentals per al coneixement de la història; ningú no pot dubtar que han ajudat a configurar una mentalitat crítica, basada en la racionalitat i en l'estudi rigorós, apta per a les batalles idelògiques i polítiques del nostre temps. L'aspecte diplomàtic havia quedat en l'ombra, per no dir en la foscor. Ara s'ha començat una tasca que necessita continuïtat. Exigirà esforç i recursos, però els guanys poden ésser tan substancials com els que ha generat l'estudi de la *Catalunya carolíngia,* amb el qual s'han conquerit uns mètodes de treball i uns coneixements que posen el nostre país en la posició correcta des del punt de vista de la historiografia.

Sigui'ns permès de fer una observació, que no és de caràcter crític. És més aviat un *desiderátum* de cara als estudis a venir sobre la societat catalana dels segles XI i XII, tan ben encarrilada en l'aspecte diplomàtic en aquests dos volums. Les societats sempre són conflictives, en grau menor, en grau elevat i/o en grau intolerable. La presa de decisions en forma de lleis, normes i codis, és a dir, la història jurídica, forma part integral de l'estudi de les societats. Des d'aquí no es dirà mai que els catalans no hàgim tingut cura de l'estudi de la història del dret a Catalunya. Justament l'IEC, des de la seva naixença, hi va prendre una part rellevant (Brocà, Valls i Taberner, Abadal, Rubió, i més recentment Font i Rius entre molts d'altres), i avui una de les societats filials de l'IEC manté la «Revista de dret històric català». Però falten encara instruments descriptius de les fonts del dret produït a Catalunya i edicions rigoroses dels textos fonamentals, començant pels *Usatici/Usatges.* Les edicions recents d'algunes Corts baix medievals i modernes dutes a terme per la comissió de Textos Jurídics Catalans de la Conselleria de Justícia ha plantejat la necessitat de revisar i ampliar l'edició tan i tan vella —i per altra banda tan meritòria en el seu moment— de la RAH. I els estudis en curs d'història del dret menats per l'Associació Jaume de Montjuïc fan sensible que els vells textos jurídics catalans tenen una història específicament jurídica, és a dir, una relació amb la societat en el si de la qual van néixer, força complexa, que va molt més enllà dels interessos filològics que aquells textos no podien deixar de suscitar. Per això, al costat dels documents diplomàtics, l'estudi dels textos jurídics i llur evolució

es fa imprescindible per a una comprensió cada vegada més objectiva del passat. L'IEC té instruments per a escometre aquests problemes de forma coordinada i transversal, en el marc d'una concepció de la recerca tendent a crear instruments de treball de llarga durada.

Jaume de Puig i Oliver
Institut d'Estudis Catalans

Josep Alanyà i Roig, *Els jueus de Tortosa. Call i aljama, Ciutat i comunitat, s. xii-xv*, Tortosa, Ajuntament de Tortosa, 2021, 644 p.

Tortosa fou l'any 2021 Capital Cultural de Catalunya i amb motiu d'aquesta capitalitat fou publicat el llibre que recensionem. En paraules del mateix autor del llibre, l'il·lustre historiador de les terres de l'Ebre i canonge arxiver de la Catedral de Tortosa (hom pot veure una breu ressenya sobre l'autor i les seves obres a les pàgines 643-644), l'objectiu de l'estudi és «reunir en un tot la història de la comunitat hebrea de Tortosa, integrant-la en la Ciutat medieval i en la seva història civil i religiosa» (p. 13).

A més del pòrtic (p. 9-10) de l'alcaldessa de Tortosa, senyora Meritxell Roigé, del pròleg del primer tinent d'alcalde, senyor Enric Roig, i d'una introducció de l'autor (en la qual explica principalment l'objectiu, la metodologia i l'estructura de l'estudi), l'obra recensionada es divideix en dues parts, dedicades respectivament a *La Ciutat medieval de Tortosa* (p. 39-341) i a *La comunitat jueva de Tortosa. Call i aljama* (p. 341-642). El darrer capítol (p. 609-642) és dedicat a elencar les fonts i la bibliografia utilitzada. És remarcable la bibliografia utilitzada per l'autor, però sobretot la documentació inèdita de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), de l'Arxiu Capitular de Tortosa (ACTo) i d'altres arxius.

Efectivament, la primera part, per dir-ho amb les mateixes paraules de l'autor, és una presentació de «la Tortosa dels segles medievals, del xii al xv, plantada damunt les arrels històriques que són la Ciutat romana visigòtica i la Ciutat musulmana» (p. 13). A partir de documentació d'arxiu, de fonts literàries, de les restes arqueològiques, dels monuments i edificis que s'han conservat, i ajudat per la bibliografia precedent, Alanyà intenta «donar vida» a la Tortosa medieval. Hi trobem, certament, capítols que tracten dels principals edificis (la Suda, la capella castral de Santa Maria), les muralles i portals, els espais urbans (carrers, places, fires, cases, albergs), de les esglésies, de l'organització del temps (el rellotge, la litúrgia), el Palau, els convents, els edificis de serveis i administració municipal, la sanitat (hospitals, banys públics), el bordell i l'administració de justícia.

El segon capítol és, lògicament, més específic: «condueix el lector a l'interior del call i de la vida que els jueus hi feien des de la naixença a la mort, a la llum dels documents descriptius i dels codis legals i costums que la regien i acotaven. És la història precisa de l'aljama de Tortosa, de les activitats privades i públiques dels jueus i dels espais i edificis del call» (p. 14). A més de capítols introductoris, com per exemple els dedicats a la vida dels jueus de la Diàspora, a l'establiment dels jueus a Tortosa, o a alguns jueus tortosins coneguts per documents, les pàgines centrals d'aquesta part tenen per objecte l'estudi del call, la sinagoga, els banys, el fossar; o el *Sacramentum Iudeorum* (el jurament imposat per Jaume I), llur vida col·lectiva en les seves diverses facetes; o els problemes de convivència amb els cristians i sarraïns. No hi podia faltar,